

BÖYÜK QAFQAZIN CƏNUB-ŞƏRQ HİSSƏSİ MEZOFİL MEŞƏ FORMASIYASININ EKOLOJİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Nəzakət İsmayilova*, Nisə Hüseynova

AR ETN Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu, Bakı

*naza.ismailova.7@mail.ru

Böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsindəki fıstıq meşəsi qurşağının iqlimində orta illik temperatur 10,6°C-dir, ən isti ayın temperaturu 22°C-yə qalxır (İsmayilli rayonu), illik yağımurun miqdarı 571 mm təşkil edir. Qrunt suyunun səthə yaxın yerləşməsi fıstığın normal inkişafına şərait yaradır. Fıstığın aşağı sərhədi 600-700 metr yüksəklikdən keçir. Onun həmin səviyyədən aşağı enməsinə yağımurun azlığı, havanın nisbi rütubətliliyinin aşağı olması, hərərin isə yüksək olması maneçilik törədir. Qəbələ meşə ekosisteminin Vəndam və İsmayilli meşə ekosisteminin Topçu meşəçilikləri ərazisində fıstıq meşələri ayrı-ayrı kiçik sahələrdə Qanıx-Əyriçay vadisinə – düzən sahəyə çıxır (dəniz səviyyəsindən 600-800 m yüksəklikdə). Fıstığın tək-tək ağaclarına isə həmin vadini kəsib keçən çaylar boyu digər ərazilərdə (məsələn, Sultan-Nuxa kəndində) təsadüf etmək olar. Ağacların boyu 21-28 m, döş bərabərliyində diametri 70-100 sm təşkil edir. Onlar sağlam olub geniş çətilərə malikdir. Bu ağacların təxminən 180-200 yaşı var. Digər sahədə (15 nömrəli meşə kvartalında) dənizdən 350 m aralıda sıx vələs-palıd meşəliyində iki fıstıq ağacı bitir. Onlardan birinin boyu 30 m, diametri 150 sm, yaşı təxminən 230-dur. Bu ağacdən 50 m aralıda yerləşən digər fıstığın boyu 25 m, diametri 35 sm təşkil edir. Çətil altında cavan fıstıq şivləri müşahidə edilir.

Böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsində meşə bitkilərinin, o cümlədən fıstığın şərq sərhədi şimal mikroyamaca nisbətən 25 km qərbdən keçir. Fıstığın şərq sərhədinin belə qısalması fikrimizcə, cənub makroyamacında iqlimin xeyli quraq olmasıdır. Fıstığın arealının kiçilməsində insanın təsərrüfat fəaliyyəti də mühüm rol oynamışdır.

Böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsində fıstığın geniş yayılma sahəsi Pirqulu qoruğunun şimal yamaclarında yerləşir. Qoruqdan şərqə pöhrədən əmələ gəlmiş fıstıq meşəsinin qalıqlarına Pirsaat çayının sağ sahilində “Qonaqqənd meşəsi” adlanan sahədə rast gəlinir. Bu sahəni Böyük Qafqazda meşənin şərq hüdudu hesab etmək olar. Buradan şərqdə yerləşən Qozluçay hövzəsi demək olar ki, meşəsizdir.

Cədvəl 1

Böyük Qafqazın Cənub-şərq hissəsi fıstıq meşələrinin xüsusiyyətləri

Təcrübə sahəsi	Mikrolandşaftlar	Yerləşdiyi mövqe	Ağac və kol bitkiləri	Ot örtüyü	İlkin ağaclığın tipi
1.	Qaraçöhrə yaruslu vələsli-fıstıqlıq	İsmayilli rayonu, Topçu meşə ekosistemi Q-ŞQ-14-26 ⁰ DSh=1500 m	7F3V+Ağ+G.(60-80) h=21 m, or.d=24 sm. mak.d=32 sm, tək-tək böyürtkən, təbii bərpa fıstıq, göycə, ağcaqayın, vələs, Qaraçöhrə qrupları: h=4-7 m, d=5-15 sm	Çətiryarpaq, novruzçiçəyi, topal, dəvədabanı, şalfey	Yüksək gövdəli qaraçöhrə yaruslu fıstıqlıq
2.	Zəif örtüklü fıstıqlıq	Sultan-Nuxa kəndi DSh=1770 m, S-40 ⁰	10F+V,Ağ.(150-200) dol.05-06,or.h=18 m, maks.h=24 sm, or.d=52 sm, maks.d=70 sm	Tək-tək topal, novruzçiçəyi, bənövşə	Ölü örtüklü fıstıqlıq
3.	Ölü örtüklü fıstıqlıq	Qırxbulaqcay, Ağsuçayın suayırıcı hissəsi	10F(100-120), or.h=28 m, mak.h=30 m, or.d=32 sm, mak.d=56 sm, dol08-09 meşəaltı yoxdur.	Tək-tək bənövşə	Yüksək gövdəli fıstıqlıq

Fıstıq torpaq şəraitinə də tələbkar ağacdır. O, qonur dağ-meşə torpaqlarında məhsuldar meşəlik yaradır. Fıstıq fakultativ ağac cinsinə aiddir. O, həm az əhəngli, həm də əhənglə zəngin olan torpaqlarda yayılmışdır. Yüksək dağlıq zonada fıstıq ağacı çürüntülü-karbonatlı torpaqlarda yüksək məhsuldar meşəlik yaradır. Fıstıq üçün torpağın optimal turşuluq dərəcəsi pH 5,5-6,5 hesab olunur. Böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsində rütubətli şəraitdə fıstıq yuxa torpaqlarda da normal ağaclıq yaradır.

İsmayilli rayonunun Topçu meşəçiliyində dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə, 15 saylı kvartal-da Qaraçöhrəli yaruslu vələsli-fıstıqlı mikrolandşaftda fıstıq vələs, ağcaqayın, göyrüşlə qarışıq meşəlik yaradır. Fıstıq 70%, vələs 30%, ağcaqayınla göyrüş isə azlıq təşkil edir. Ağacların hündürlüyü təxminən 21 m, diametri 24 sm, ağacların maksimal diametri 32 sm, meşənin boniteti 6-dır. Ot örtüyünə gəldikdə böyürtkən, çətiryarpaq, novruzçiçəyi, topal, dəvədabanı, şalfey və s.-dən ibarətdir (cədvəl 1).

Bizim tərəfimizdən meşə-landşaft kompleksləri qiymətləndirilərkən, akademik Q.Ş.Məmmədovun və professor M.Y.Xəlilovun metodikasına əsasən, Qaraçöhrəli yaruslu vələsli-fıstıqlı mikrolandşaft etalon kimi 100 balla qiymətləndirilmişdir. Zəif örtüklü fıstıqlıq 80 bal almış, ölü örtüklü fıstıqlıq isə nisbətən aşağı balla – 60 balla qiymətləndirilmişdir (cədvəl 2).

Cədvəl 2

Böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsi mezofil meşə formasiyasının ekoloji qiymətləndirilməsi

Mikroland-şaftlar	Ağac və kol bitkiləri	Ot örtüyü	Bonitet balı	Ekoloji bal
Qaraçöhrə yaruslu vələsli-fıstıqlıq	7F3V+Ağ+G.(60-80)h=21 m, or.d=24 sm.mak.d=32 sm, tək-tək böyürtkən, təbii bərpa fıstıq, göycə, ağcaqayın, vələs, Qaraçöhrə qrupları:h=4-7 m, d=5-15 sm	Çətiryarpaq, novruzçiçəyi, topal, dəvədabanı, şalfey	6	100
Zəif örtüklü fıstıqlıq	10F+V, Ağ.(150-200)dol.05-06, or.h=18 m, maks.h=24 sm, or.d=52 sm, maks.d=70 sm	Tək-tək topal, novruzçiçəyi, bənövşə	4	80
Ölü örtüklü fıstıqlıq	10F(100-120), or.h=28 m, mak.h=30 m, or.d=32 sm, mak.d=56 sm, dol.08-09 meşəaltı yoxdur.	Tək-tək bənövşə	3	60

Apardığımız tədqiqat işləri göstərdi ki, Böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsində iberiya palıdı dəniz səthindən 900-1000 metrə qədər yamacların bütün baxarlarında həm monodominant, həm də özünün yaxud vələsin üstünlüyü ilə biodominant meşəliklər yaradır. İberiya palıdı kol örtüklü və ot örtüklü meşə tipləri yaradır. Bu meşəliklər əsasən pöhrədən əmələ gəlmiş sırf palıdlıq yaradır.

İberiya palıdı müxtəlif iqlim şəraitlərində bitir. Fıstıqdan fərqli olaraq o, nisbətən quru iqlimi üstün tutur. İberiya palıdı qurşağında orta illik temperatur 10,0-13,3°C arasında dəyişir. Ən soyuq ayın temperaturu (yanvar) +1,0°C-dən-1,1°C arasında tərəddüd edir. Qış şaxtaları zəif olur, mütləq minimum temperatur -20°C ilə -26°C arasında olur. Ən isti ayın (iyul və avqust) temperaturu 17,4-22,4°C, mütləq maksimum temperatur isə 32-40°C arasında tərəddüd edir. Böyük Qafqazın şərq qurtaracağında aşağı dağ-meşə qurşağı tamamilə yox edilmişdir. Burada Pirsatçay hövzəsində iberiya palıdı meşələrinin qalıqlarına dəniz səthindən 900-1000 m yüksəklikdə rast gəlinir. Həmin hündürlükdən aşağı ərəzilərdə meşənin yerində törəmə tipli kolluqlar, yəni şibləklər yayılmışdır. Sis çayı hövzəsində (Şamaxı rayonu) və Pirsatçayın qolu olan Mustafalıçayın (Canutçayın) sağ sahilində palıd və vələsin üstünlüyü ilə qaraçöhrə meşəaltılı ağacları mövcuddur (Canut meşəsi). Bu sahədən aşağıda palıd meşə sahəsi yalnız bir yerdə –Pirsatçayın sağ sahilində qalmışdır (Qonaqkənd meşəsi).